

## МІСЦЕ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

*У статті розглядається питання щодо місця судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа у кримінальному судочинстві та співвідношення цього виду експертиз з іншими судовими експертизами.*

**Ключові слова:** судова психофізіологічна експертиза; поліграф «детектор брехні»; специфіка правоохоронної діяльності; розслідування злочинів.

Питання про призначення і проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа має неоднозначне трактування серед теоретиків і практиків, зокрема у аспекті застосування даного методу у діяльності правоохоронних органів України. Зміст дискусійності виникає саме із-за відсутності закону, який регламентує використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. Однак, слід зазначити, що даний технічний прилад, який визначає «детекцію брехні» допитуваної особи у кримінальній справі, має місце у слідчій діяльності і несе в собі орієнтовані інформаційні дані оперативно-розшукової направленості.

Дослідження даної теми відображені в матеріалах таких науковців: О.В. Белюшиної, Д.Б. Бердникова, Н.Н. Данилової, Г.К. Кравцової, Т.Р. Морозової, С.С. Шипшина, Ю.І. Холодного, Є.М. Холопова та ін.

Метою дослідження є визначення місця психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в системі інших судових експертиз України.

Підставою призначення такого виду експертиз є Закон України «Про судові експертизи», відповідно до якого діє Інструкція про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини), затверджена Наказом МВС України № 842 від 28.07.2004 року, зареєстрована в Міністерстві юстиції України під № 1373/9972 від 27.10.2004 року. Інше питання про визначення установи, в якій може бути реалізована такого роду експертиза, оскільки в державних експертних установах відсутня база для її проведення.

Слід наголосити, що відповідно до ст. 114 Кримінально-процесуального кодексу України при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства та про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за

винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення. Таким чином, слідчий керуючись ст. 196 КПК України, допускає проведення експертизи в іншій експертній установі за його вибором, а у відповідності до ст. 75 КПК України залучити в якості експерта будь-яку особу, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Висновок експерта для особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі [1].

З викладеного стає зрозумілим, що слідчий є вільним у виборі експертної установи, яка спеціалізується на проведенні спеціальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа. Але сподіваємось, що найближчим часом буде прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс України, в якому серед джерел, що забезпечують докази, знайде своє чільне місце поліграф — технічний засіб, який призначений для гласної синхронної реєстрації в процесі опитування людини параметрів його фізичних процесів (в тому числі, дихання, серцево-судинної активності, зміни електричних властивостей шкіри, рухової активності і інших процесів), що дозволяють зафіксувати результати в аналоговому чи цифровому вигляді. А, відповідно, у державних судово-експертних установах буде проводитися належним чином психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа.

Нині даного роду експертиза має місце не лише в кримінальному процесі, але й може застосовуватися у цивільному та адміністративному законодавстві. Використання психофізіологічної експертизи в практиці цивільного судочинства надасть ширші можливості для сторін в доказуванні у порівнянні з кримінальним процесом. Зокрема, разом з психологічною експер-

тизою застосовується щодо визнання недійсним правочину, укладеного громадянином, нездатним усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними, укладеним під впливом помилки, обману, насильства, психічного тиску, тяжкої обставини; щодо захисту честі, гідності та ділової репутації; щодо відшкодування моральної шкоди; щодо вирішення спорів про право на виховання дітей, про визнання шлюбу недійсним тощо [2, с. 27].

Перспективний напрямок діяльності відкривається і перед застосуванням такого роду експертиз у справах про адміністративні правопорушення, особливо у справах, що стосуються дорожньо-транспортної пригоди, у випадку коли існують суперечності щодо належності, та неупередженості складання протоколу ДТП та ін. Однак, сфера застосування поліграфа, пов'язана саме з кримінальним судочинством на даному етапі посідає провідне місце.

Психологічна експертиза до недавнього часу входила до класу «судової медичної і психологічної» експертизи. Подальший розвиток наукових психологічних досліджень дав поштовх виведення даного напрямку з медичної сфери в окремий напрямок психології. Таким чином, з середини 90-х років минулого століття в спеціальній літературі з'являється термін «судова психологія» (forensic psychophysiology) і було віднесено його до юридичної термінології як психологічного методу «детекції брехні». Провідний американський поліграфолог В.Янкі наголошував, що вона покликана «забезпечити дослідників і практиків основами теоретичних і прикладних психологічних, фізичних і психологічних знань для розуміння і практичного застосування психологічного методу детекції брехні», а застосування терміну (forensic) у назві дисципліни визначає межі цієї частини психології, яка доторкається до юридичної системи — процесами, явищами і додатками, які є невід'ємною функціональною частиною психологічної «детекції брехні» [3, с. 78].

Окремі провідні вітчизняні науковці та дослідники ближнього зарубіжжя дискутують навколо сфери питань, що стосуються психологічної експертизи та віднесення її саме до роду судових експертиз.

Зокрема, відомий російський вчений-поліграфолог Ю.І. Холодний вважає, що називати метод і спеціаліста, який його проводить, судовим не є коректним з ряду причин. По-перше, в нинішній час результати перевірок на поліграфі не часто використовуються під час судових засідань. По-друге, застосування перевірок на поліграфі з метою профілактики і попередження

злочинів не має жодного відношення до судової практики [3, с. 79].

Дана позиція науковця є обґрунтованою, оскільки:

1) не всі питання, що вирішуються через використання поліграфа відносяться до судової сфери, а саме: перевірка на детекторі у зв'язку з:

а) працевлаштуванням на державну службу;

б) допуску до даних, які містять державну таємницю;

в) забезпечення діяльності, пов'язаної з експлуатацією особливо важливих, режимних або небезпечних виробничих об'єктів та ін.;

2) не всіх спеціалістів, які здійснюють перевірку на поліграфі можна віднести до категорії судових психологів. Ряд приватних установ, що проводять поліграфологічні дослідження мають низьку якість підготовлених кадрів для цієї сфери, або ж курси навчання таких спеціалістів здійснювалися не у сертифікованих центрах де є відповідна програма підготовки відповідних фахівців.

В Україні залишається недостатньо розробленою теоретична база використання поліграфа з урахуванням специфіки правоохоронної діяльності. У кращому випадку фахівці перебувають у повній залежності від знань, набутих на початкових курсах спеціалістів поліграфологів, так і не усвідомивши, що переважна більшість із них орієнтовані на бізнес структури, а не на потреби правоохоронців [4, с. 32].

У науковому колі побутують думки щодо розширення меж психологічного методу додатковим методом комп'ютерного психосемантичного аналізу. Одним з фундаторів цієї теорії є Д.Б. Бердников, який зазначає, що даний метод має значну перевагу з поміж інших способів отримання інформації (активним розпитуванням, поліграфологічної детекції брехні, фармакологічним тормозінням), зміст якого полягає в наступному:

1) за рахунок не усвідомлення тестових стимулів вдається подолати цензуру свідомості досліджуваної особи, тим самим уникнути фальшування результатів;

2) швидкість його застосування процедури від трьох до дванадцяти хвилин без використання великої кількості відповідних датчиків;

3) можливість виявлення не тільки свідомо прихованої інформації, але й суб'єктивно не усвідомленої важливої інформації [5, с. 235].

Однозначно оцінити дане твердження позитивно неможливо, оскільки у формулюванні зазначених тез є дуже багато застережливого, що може викликати хвилю протиріч по суті питання, зокрема, гарантованих особі конституційних норм.

Інші дослідники схилиються до розмежування психофізіологічної експертизи як роду на відповідні види. Зокрема С.С. Шипшин пропонує поділ даної експертизи на два її види: інженерно-психофізіологічну експертизу водія-учасника дорожньо-транспортної пригоди і експертизу юридично-значущих психофізіологічних особливостей процесуальної особи (обвинуваченого, свідка, потерпілого) [6, с. 223–224]. Дослідник пізніше у своїх наукових диспутах доповнив запропоновану точку зору наступними пропозиціями. Він вважає, що судово-психологічна експертиза на противагу психофізіологічній є родовою в окремому класі «психологічній і психофізіологічній». Науковець обґрунтовує тим, що зазначені експертні дослідження мають спільність знань, теоретичних джерел і методичних основ і об'єктів, що досліджуються на базі цих знань. Предмет і об'єкт судової психофізіологічної експертизи співвідносяться з предметом і об'єктом судового почеркознавства і авторознавства (оскільки почерк і текст документа є продуктами психічної діяльності суб'єкта); графічної і фоноскопічної експертизи (оскільки усна та писемна мова також продукти психічної діяльності суб'єкта, його емоційного стану); судово-автотехнічною експертизою (оскільки запобігання або вчинення ДТП, окрім технічно обумовленої психологічної можливості суб'єкта є вихідними від психофізіологічних, психологічних особливостей, а також від психічного стану особи) [6].

На противагу таким твердженням існують виражені позиції інших науковців. Зокрема, Н.М. Данилова зазначає, що принципи психофізіологічних досліджень на противагу психологічним дослідженням мають визначену специфіку і суттєво розрізняються, що передбачає різний вибір підходів до судово-психологічних та судово-психофізіологічних досліджень [7, с. 10].

К.М. Холопова та Г.К. Кравцова наголошують, що нині прикладні психофізіологічні дослідження в основному пов'язані з використанням поліграфа, що явно звужує психофізіологічні дослідження в судовій практиці можливості психофізіологічних експертиз [8].

Підводячи підсумок викладеному, слід наголосити, що в межах психофізіології вбачається виділення судової психофізіологічної експертизи в самостійний клас, що дозволить систематизувати понятійний апарат психофізіологічної експертизи з урахуванням існуючої теоретичної бази; розробити класифікацію судової психофізіологічної експертизи як класу; розширити сфери використання цього класу експертизи [8].

Публічні виступи критиків судової психофізіологічної експертизи спонукали Федеральну

міжвідомчу координаційно-методичну раду з судової експертизи та експертних досліджень (ФМКМР) Російської Федерації доручити робочій групі вивчити питання щодо визначення предмета, об'єкта та завдань дослідження з використанням поліграфа, а також розглянути питання підготовки спеціалістів-поліграфологів [9].

Базисні положення результатів роботи робочої групи (ФМКМР) мали такий зміст: «...Дослідження з використанням поліграфа в формі судової психофізіологічної експертизи (СПФЕ) — їх предмет і об'єкт та завдання — на даний час не мають загально визначеного трактування, а технології підготовки поліграфологів, тим паче, експертів для виконання СПФЕ майже немає і ті потерпають критику. Однак, використання СПФЕ у правоохоронній практиці має наростаючі темпи. Їх питома вага та частота проведення за останні два-три роки посунула на другий план невирішеність цілого ряду питань теоретичного і технологічного характеру» [10].

Разом з тим, О.В.Белюшина зазначає, що перебуваючи на стадії свого становлення цей вид експертизи наглядно продемонстрував всю важливість питань, які склалися на даний момент у вітчизняній технології та практиці використання поліграфа. Практика потребує СПФЕ. Але це зовсім не означає, що такі експертизи повинні проводитися будь-якою ціною і ким завгодно. Слід визнати, що переважна більшість спеціалістів, які виконують на даний час СПФЕ, не володіють рівнем кваліфікації, необхідним для проведення такого виду експертиз, і те, що вони проводять дослідження за допомогою поліграфа, у більшості випадків назвати експертизою неможливо [11, с. 28].

Слід звернути увагу на те, що застосування такого роду експертиз не обмежується використанням однією державою Україною, Росією, Молдовою та ін., вона має світовий загальнозастосовний характер. Методики, які використовуються в психофізіологічній експертизі мають визнаний міждержавний зміст, можуть бути адаптованими до законодавчих баз будь-яких держав. І якщо вона забезпечує реалізацію заходів, пов'язаних з судочинством, то, фактично, відображає гносеологічну природу експертиз в цілому. А її різновиди практичного пізнання конкретних фактів, явищ з використанням наукових положень, наукових засобів і методів, у відповідності до розроблених та практично апробованих методиках. У даному випадку психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа є однією з форм реалізації спеціальних знань кримінального судочинства, оскільки забезпечує методично кваліфіковані, обґрунтовані дослідження об'єктів, які мають значення для встановлення обставин

справи, що розслідується. А тому, застосування в кримінальному судочинстві такого роду експертизи іноді може стати для особи, яка обвинувачується у протиправній винній діяльності — останньою можливістю довести свою невинуватість у вчиненому злочині. Випадки такого характеру, коли суддя виносить постанову про призначення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа у такому контексті є і світовій практиці вони відомі.

### Література

1. *Кримінально-процесуальний кодекс України*. Харків: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2006. — 248 с.
2. *Розов В.І.* Судово-психологічна експертиза в цивільному судочинстві / В.І. Розов // *Юридична Україна*. — 2003. — № 6. — С. 27–34.
3. *Холодный Ю.И.* Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты): Монография / Ю.И. Холодный. — М.: Мир безопасности, 2001. — 157 с.
4. *Морозова Т.Р.* Створення тестових опитувальників, призначених для поліграфічних обстежень з метою перевірки свідчень. Актуальні проблеми психології / Т.Р. Морозова — К.: КНТ, 2008. — Т.7. — вип. 20. — Ч. 2. — С. 32–36.
5. *Бердников Д.Б.* Перспективы развития психофизиологических исследований в судебной экспертизе / Д.Б. Бердников // *Сб.: Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы. Международная конференция «Восток-Запад: Партнерство в судебной экспертизе»*. — Н. Новгород, 2004. — С. 234-236.
6. *Шипшин С.С.* Новый взгляд на систему судебно-физиопсихологической экспертизы / С.С. Шипшин // *Сб.: Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы. Международная конференция «Восток-Запад: Партнерство в судебной экспертизе»*. — Н. Новгород, — 2004. — С. 222–225.
7. *Данилова Н.Н.* Психофизиология: Учеб. для вузов. / Н.Н. Данилова. — М.: Аспект-Пресс, 2001, — 178 с.
8. *Холопова Е.Н.* Место судебной психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа в системе судебных экспертиз / Е. Холопова, Г. Кравцова // *Материалы международной научно-практической конференции «Актуальное состояние и перспективы развития метода инструментальной «детекция лжи» в интересах государственной и общественной безопасности»*. — Калининград. — 2008.
9. *Холодный Ю.И.* Криминалистические исследования с применением полиграфа и судебно-психофизиологическая экспертиза / Ю.И. Холодный — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=908&lvl=02.13>.
10. *Китаев Н.Н.* Результаты опроса на полиграфе не могут иметь статус уголовно-процесуальных доказательств / Н.Н. Китаев // *Оперативник (сыщик)*. М. — 2008. — № 4 (17). — С. 21–22.
11. *Белюшина О.В.* Психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа / О.В. Белюшина // *Вестник полиграфолога*. — М. — 2008. — № 5. — С. 27–32.

### А.И. Мотлях

Место психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа в криминальном судопроизводстве Украины.

В статье рассматриваются вопросы касающиеся судебной психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа в судопроизводстве и соотношение этого вида экспертиз с традиционно используемыми экспертизами.

### О.І. Motlyakh

A place of psikhofiziologichnoy examination is with the use of poligrafa in the criminal legal proceeding of Ukraine.

In the article a question is examined in relation to the place of judicial psikhofiziologichnoy examination with the use of poligrafa in the criminal legal proceeding and correlation of this sort of examinations with the traditionally acknowledged judicial examinations.